

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/372195593>

Batı Coğrafyasında Klasik Dönem: Alexander von Humboldt ve Carl Ritter (Classical Period in Western Geography: Alexander von Humboldt and Carl Ritter)

Article in *Turkish Studies - Social Sciences* - July 2023

DOI: 10.7827/TurkishStudies.67313

CITATION

1

READS

522

2 authors:

Burak Oğlakci

Manisa Celal Bayar University

15 PUBLICATIONS 17 CITATIONS

SEE PROFILE

Alpaslan Aliağaoğlu

Balıkesir University

64 PUBLICATIONS 348 CITATIONS

SEE PROFILE

www.turkishstudies.net/social

Turkish Studies - Social Sciences

eISSN: 2667-5617

Research Article / Araştırma Makalesi

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY
Sponsored by IBU

Batı Coğrafyasında Klasik Dönem: Alexander von Humboldt ve Carl Ritter

Classical Period in Western Geography: Alexander von Humboldt and Carl Ritter

Burak Oğlakcı* - Alpaslan Aliğaoğlu**

Abstract: Alexander von Humboldt and Carl Ritter are two important figures in the emergence of a discipline of geography that has acquired a modern-scientific character and whose work is systematically applied. Humboldt, who was born in 1769 and is known as the founder of physical geography, died on the same date (1859) as Ritter, who was born ten years after him (1779) and is considered the founder of human geography. These researchers, both of whom were German, had gained an important place in the history of the development of geography thanks to their studies, approaches to geography, methodologies, scientific-philosophical views, and many other factors. There are various studies in the literature in which the two names are concerned separately. However, Turkish studies, in which similar and different aspects are presented comparatively, and concerning the relations between the two, are limited. This limitation constitutes the main motivation of the study. In this direction, the study aims to reveal the contributions of Humboldt and Ritter to the science of geography, their similarities and differences, and the interaction between the two within the period they were in by using the literature review method and the biography method, which is one of the types of narrative research. Although the two important figures of this period, which is also called the Classical or Early Modern Geography Period, are united in comparative methodology, the idea of the unity of nature including human beings, organizing knowledge in a way that emphasizes its importance, and many other points, it is seen that the differences between the two are more. As a matter of fact, the two names differ in terms of field of study, the definition of geography, approach towards nature, working environment, whether they travel or not, and many other aspects. Finally, although not too often mentioned in previous studies, it is understood that there was a scientific-friendly relationship between Humboldt and Ritter that contributed to the science of geography.

Structured Abstract: The definition, understanding, and connotation of the science of geography, which has its own principles, traditions, and periods, has changed over time. In the history of geography, the emergence of a geography that has gained modern-scientific characteristics and whose studies are systematically applied constitutes one of the important turning points. This period, which covers the developments in geography in the XVIIIth and XIXth centuries, can also be called the Classical or Early Modern Geography Period. As a

* Sorumlu Yazar: Arş. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü
Corresponding Author: Res. Assist., Manisa Celal Bayar University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Geography

ORCID 0000-0003-4559-4108

burak.oglakci@cbu.edu.tr

** Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü

Prof. Dr., Balıkesir University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Geography

ORCID 0000-0002-6198-3878

alpaslan38ster@gmail.com

Cite as/ Atıf: Oğlakcı, B. & Aliğaoğlu, A. (2023). Batı coğrafyasında Klasik Dönem: Alexander von Humboldt ve Carl Ritter. *Turkish Studies - Social*, 18(2), 489-510. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.67313>

Received/Geliş: 26 December/Aralık 2022

Checked by plagiarism software

Accepted/Kabul: 25 June/Haziran 2023

© Yazar(lar)/Author(s) | CC BY- NC 4.0

Published/Yayın: 30 June/Haziran 2023

matter of fact, the names (especially German) who were influential in the emergence of this process are equally important. The two most important names of this period are undoubtedly Alexander von Humboldt and Carl Ritter. Because both of them have been at the basis of modern geography with their studies and the theoretical and conceptual frameworks they put forward.

There are various studies in the literature in which the two names are discussed separately. However, Turkish studies in which similar and different aspects are presented comparatively and the relations between the two are discussed are limited. This limitation constitutes the main motivation of the study. The study aims to reveal the contributions of the two names to the science of geography, their similar and different characteristics, and the interaction between the two within the period they were in by using relevant sources and methods. In the research, a qualitative approach was adopted, the relevant literature was reviewed, and the biography method was preferred.

Humboldt, who was born in 1769 and is known as the founder of physical geography, died on the same date (1859) as Ritter, who was born ten years after him (1779) and is considered the founder of human geography. This date also marks the end of the classical period and the publication of C. Darwin's "Origin of Species". Humboldt's 5-volume *Cosmos* (1845-1862) is his great work, in which he aimed to present the physical structure of the universe scientifically and interestingly. The diversity of its content made *Cosmos* one of the most important masterpieces of the period. Carl Ritter's masterpiece, to which he devoted his life, is *Erdkunde*. The first volume of this 18-volume work was published in 1817, and the remaining volumes continued until Ritter's death (1859). In this work, Ritter examined the space of human society as well as the description of the world.

There are various contributions, factors, and relationships behind the characterization of Humboldt and Ritter as the founders of modern geography. These two important figures of the classical geography period are similar in their use of comparative methodology, the idea of the unity of nature, interest in the region, emphasis on the differences in the world, inductive approach, and organizing and presenting ongoing knowledge about the world in a way that emphasizes its importance. Again, Humboldt and Ritter did not neglect human beings in their studies and included the relationship between human beings and the natural environment. On the other hand, although the scientific and friendly relationship between the two is not given much space, it is understood from some sources that the two names influenced each other scientifically and thus contributed to the systematic development of geography. Having met in 1807, the two became close friends who encouraged and supported each other in Berlin in the following years. In addition to their friendship, Humboldt influenced Ritter's efforts to systematize geography. On the other hand, Humboldt praised Carl Ritter's *Erdkunde* in his masterpiece, *Cosmos*.

When we focus on the differences between Humboldt and Ritter, more diverse distinctions come to the fore as opposed to similarities. While Humboldt focused on systematic studies, Ritter concentrated on the region. While Ritter, who used the works of other researchers and often wrote about places he had not seen, introduced methodological concepts to the field, Humboldt, an indefatigable traveler, and explorer, made his own observations and findings and made various discoveries. At this point, the limiting effect of Ritter's duties at the military academy and university on his time for traveling and exploration should not be ignored. Although both of them were united in the idea of the unity of nature, Ritter approached this unity theologically, while Humboldt approached it with an aesthetic and systematic view. Ritter's theological approach also caused his scientificity to be questioned. Some relations can be established with the conditions of upbringing on this difference in approach between the two. Humboldt was born into a noble and wealthy family and had the opportunity to come into contact with various intellectuals and philosophers in his twenties. Just the opposite, after the death of his father, Ritter spent his childhood (from the age of 7 to 18) with the clergyman C. G. Salzmann, and J. GutsMuths, who trained in theology. While Ritter adopted a human-centered approach to defining geography, Humboldt focused on the physical aspects of nature, which he saw as a whole. Although Humboldt was one of the most renowned names in Europe in the 19th century, the impact of his work was not very influential in the second half of the same century. Ritter, on the other hand, gained a strong place in German geography towards the end of the same century, and the names that followed him grew up.

Humboldt and Ritter, who had similarities and differences in various aspects, played an important role in laying the foundations of modern-scientific geography with their scientific-philosophical views, research methodologies, approaches to the science of geography, and their studies.

Keywords: Geography, Geographical thought, Classical Period, Humboldt, Ritter

Öz: Alexander von Humboldt ve Carl Ritter, modern-bilimsel özellik kazanmış ve çalışmaları sistematik olarak tatbik edilen bir coğrafya disiplininin ortaya çıkışında yer alan iki önemli şahsiyettir. 1769 yılında doğan ve fiziki coğrafyanın kurucusu olarak bilinen Humboldt, kendisinden on yıl sonra doğan (1779) ve beşerî coğrafyanın kurucusu sayılan Ritter ile aynı tarihte (1859) ölmüştür. Her ikisi de Alman olan bu araştırmacılar, yaptıkları çalışmalar, coğrafyaya olan yaklaşımları, metodolojileri, bilimsel-felsefi görüşleri ve diğer birçok unsur sayesinde coğrafya biliminin gelişim tarihinde önemli bir yer edinmişlerdir. Literatür içerisinde iki ismin ayrı ayrı ele alındığı çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Ancak benzer ve farklı yönlerin karşılaştırmalı olarak sunulduğu ve ikili arasındaki ilişkilerin ele alındığı Türkçe çalışmalar kısıtlıdır. Bu kısıtlılık çalışmanın temel motivasyonunu oluşturmaktadır. Bu doğrultuda çalışma, literatür tarama yöntemi ile anlatı araştırması türlerinden biri olan biyografi yöntemini kullanarak, Humboldt ve Ritter'in coğrafya bilimine olan katkılarını, benzer ve farklı yönlerini ve ikili arasındaki etkileşimi içerisinde buldukları dönem dâhilinde ortaya koymayı amaçlamaktadır. Klasik ya da Erken Modern Coğrafya Dönemi olarak da adlandırılan bu dönemin iki önemli figürü karşılaştırmalı metodoloji, insan dâhil doğanın birliği fikri, bilgiyi önemini vurgulayarak şekilde organize etme ve diğer birçok noktada birleşse de ikili arasındaki farklılıkların daha fazla olduğu görülmektedir. Nitekim iki isim çalışma alanı, coğrafyayı tanımlama, doğaya yönelik yaklaşım, çalışma ortamı, seyahat edip etmeme ve diğer birçok yönden farklılık göstermektedir. Son olarak, önceki çalışmalarda pek yer verilmese de Humboldt ve Ritter arasında coğrafya bilimine katkılar sağlayan bilimsel-dostane bir ilişkinin de var olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Coğrafya, Coğrafi düşünce, Klasik Dönem, Humboldt, Ritter

Giriş

Coğrafya biliminin ortaya çıkışı, gelişimi, geçirdiği düşünsel süreçler, değişen metodolojiler ve bu bilime katkı sağlayan gelişme ve kişilerin incelenmesi coğrafya tarihinin ele aldığı konuları meydana getirmektedir (Gümüşçü, 2012). Bu odaklanmalar dün ve bugünün mukayese edilmesi ile yarın hakkında çıkarımda bulunulmasının önünü açmaktadır (Uzun & Gül, 2019). Bu nedendir ki coğrafya tarihi çalışmaları, coğrafi düşüncenin geçirdiği evrimin anlaşılmasında elzem bir noktayı oluşturmaktadır. Çünkü kendine özgü ilke, gelenek ve dönemlere sahip olan coğrafya bilimini tanımlama, anlama ve coğrafyanın insana ne çağrıştırdığı noktasında farklılıklar olduğu gibi zaman içerisinde bu tanım, anlam ve çağrışımlarda değişimler olmuştur.

Başlangıçta “yeri” tasvir etmeye yönelik bir amaç güden coğrafya, tarihsel süreçte farklı amaçlar doğrultusunda gelişerek bir yandan dünyanın farklı bölge ve yerlerini incelemiş, diğer yandan insanın mekânı kullanma, yönetme noktasındaki kurallarını anlamaya çalışmış, insan ve doğal ortam arasındaki etkileşimi derinlemesine ele almıştır (Arı, 2017). Yine Arı (2010, s. 25), bu değişim süreçleri için “coğrafyanın tarihi bize göstermektedir ki, bu bilimin temel vurgularında tarih boyunca önemli değişiklikler olmuştur” ifadesine yer vermiştir.

Nitekim coğrafi bilgi birikiminin oluşmaya başladığı Antik ya da İlk Çağ döneminde, Yunan ve Roma dünyasından birçok filozof ve bilim insanı coğrafi bilginin gelişimine katkılar sağlamış (Livingstone, 1992); yeryüzü ve insanların tasviri, matematiksel hesaplamalar ve varoluş nedenini anlama arayışı olmak üzere üç temel gelenek etkili olmuştur (Özgüç & Tümertekin, 2014). Diğer taraftan, coğrafyada yeni paradigma ve yaklaşımların hâkim olduğu XX. yüzyıl döneminde Barrows (1923), coğrafyayı tanımlarken insan ekolojisinin incelenmesine vurgu yapmış; Schaefer ise (1953, s. 227), coğrafyanın “dünya üzerindeki belirli özelliklerin mekânsal dağılımını düzenleyen yasaların formülasyonu ile ilgili bilim” olması gerekliliğine değinmiştir.

Coğrafi düşüncenin bu evrim sürecinde, modern-bilimsel özellik kazanmış ve çalışmaları sistematik olarak tatbik edilen bir coğrafyanın ortaya çıkışı önemli dönüm noktalarından birini meydana getirmektedir. XVIII. ve XIX. yüzyılda coğrafyada yaşanan gelişmeleri kapsayan bu

dönem, Klasik ya da Erken Modern Coğrafya Dönemi olarak da adlandırılabilir. Nitekim bu sürecin ortaya çıkışında etkili olan isimler de (özellikle Alman) aynı derecede önem arz etmektedir. B. Varenius, B. Keckermann ve I. Kant gibi isimlerin alt yapısını oluşturduğu bu dönemin başlangıç tarihi üzerine çeşitli görüşler olsa da en önemli iki ismini Alexander von Humboldt ve Carl Ritter oluşturmaktadır. Çünkü isimleri daima birlikte anılan bu iki bilim insanı çalışmaları ile “eski tasvirî coğrafya ile modern analitik coğrafya arasında bir geçiş oluşturarak” (Tümertekin & Özgüç, 2017, s. 16) modern-bilimsel coğrafyanın temelini atmışlardır (Tatham, 1951; Kramer, 1959; Dickinson, 1969; Unwin, 1992; Péaud, 2011).

1769 yılında doğan ve fiziki coğrafyanın kurucusu olarak bilinen Humboldt, kendisinden on yıl sonra doğan (1779) ve beşerî coğrafyanın kurucusu sayılan Ritter ile aynı tarihte (1859) ölmüştür. Bu tarih aynı zamanda klasik devrenin bitişi ve C. Darwin’in “Türlerin Kökeni” eserinin yayınlanmasına işaret etmektedir. İki büyük isim daima birlikte anılsa da çeşitli yönleri birbirinden farklılık göstermektedir. Bunlar; içerisinde doğdukları sosyo-ekonomik ortam ile çalışma ortamları, etkilendikleri ve etkiledikleri isimler, bilimsel-felsefi görüşleri, araştırma metodolojileri ve çalışmaları halinde daha da çeşitlendirilerek sıralanabilmektedir.

Literatür içerisinde iki ismin ayrı ayrı ele alındığı çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Ancak benzer ve farklı yönlerin karşılaştırmalı olarak sunulduğu ve ikili arasındaki ilişkilerin ele alındığı Türkçe çalışmalar kısıtlıdır. Bu kısıtlılık çalışmanın temel motivasyonunu oluşturmaktadır. Bu çalışma, ilgili kaynak ve yöntemleri kullanarak iki ismin coğrafya bilimine olan katkılarını, benzer ve farklı özelliklerini ve ikili arasındaki etkileşimi içerisinde buldukları dönem dâhilinde ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma toplam dört ana bölüm halinde olup, genel konseptte dair bilgilerin verildiği kısa bir giriş ile başladıktan sonra yöntem, bulgular ve tartışma ile sonuç bölümlerini takip etmektedir.

Yöntem

Araştırmada nitel yaklaşım benimsenerek ilgili literatür taranmış ve anlatı araştırması türlerinden biri olan biyografi yöntemi tercih edilmiştir. Literatür ya da kaynak tarama, önceki çalışmaların incelenmesi, kuramsal çerçevenin oluşturulması, toplanan verilerin konu veya problem ile ilişkilendirilmesi ve tasnif edilmesi sürecini meydana getirmektedir (Gurbetoğlu, 2018). Yine literatür tarama belirli bir konuyu çeşitli yönleriyle araştırma ve konu hakkında süregelen veya mevcut güncel bilgileri gözden geçirme sürecine önemli katkılar sağlamaktadır (Demirci, 2014).

Anlatı araştırması ise çeşitli dokümanlardan yola çıkarak bir veya birden fazla bireyin hayatını ve deneyimlerini raporlama, ortaya koyma ve kronolojik olarak sunmayı içermektedir (Creswell, 1998). Anlatı araştırması türleri arasında en çok kullanılan yöntemlerden biri olan biyografi yöntemi, araştırma konusu yapılan kişi (çoğunlukla bilindik/ünlü) hakkında bilgi, belge ve kayıtlara ulaşılarak elde edilen bilgilerin yer aldığı türü oluşturmaktadır (Mücevher, 2020). Bu açıklamalara istinaden, Alexander von Humboldt ve Carl Ritter’in hayatı, akademik yönü, seyahatleri ve diğer özelliklerine değinen çeşitli kaynaklar incelenmiştir.

Bulgular ve Tartışma

Alexander von Humboldt’un Kısa Bir Biyografisi

1769 yılında Prusyalı varlıklı bir ailenin çocuğu olarak doğan Friedrich Wilhelm Karl Heinrich Alexander von Humboldt, küçük yaşlardan itibaren dünyanın işleyişine ve bilimsel konulara merak duymuş, bu merakını gidermek için ayrıcalıklı bir yaşamı geride bırakarak çeşitli gözlem ve buluşlar yapacağı, eserler ortaya koyacağı bilimsel seyahatler gerçekleştirmiştir (Wulf, 2016/17). Berlin doğumlu olan ve küçük yaşlarda doğa tarihi ve botaniğe ilgi duyan Humboldt, bu ilgisinden dolayı küçük eczacı olarak da anılmıştır (Kızıroğlu, 1993, s. 282-283).

1787 yılında Frankfurt Üniversitesi’nde (Oder) altı ay finans eğitimi alan Humboldt (Wulf, 2016/17), kardeşi Wilhelm von Humboldt’un Göttingen’e gitmesiyle birlikte eve geri dönmüştür.

Ancak daha sonra Humboldt, üniversiteye tekrar kaydolmak için Göttingen'e gitmiş ve bu yıllarda klasik felsefe ve arkeolojinin kurucusu olan Christian Gottlob Heyne'in derslerine katılmıştır. Bu süre zarfı içerisinde botanikle iç içe olan Humboldt, 1789 yılında Ren Nehri Bazaltlarını ele aldığı çalışmasını da yayınlamıştır (Kızıroğlu, 1993, s. 284-285). Humboldt, 1790-96 yılları arasında Avrupa'nın çeşitli bölgelerine seyahat etme imkânı da bulduğu Franconia Maden İdaresi'nde çalışmıştır (Özgüç & Tümertekin, 2014). Yine bu dönemde Humboldt, bitkilerin, taşların ve hayvanların coğrafyasının ele alınması gerekliliğine vurgu yaptığı "Florae Fribergensis" isimli çalışmasını da 1793 yılında yayınlamıştır. Bu çalışma, Humboldt'un bitki coğrafyasının öncülerinden biri olarak anılmasında etkili olmuştur.

1794 yılında, Jena'da (Berlin, Almanya) yaşayan kardeşi Wilhelm'in yanına ziyarete giden Humboldt, burada dönemin önemli isimleri ile tanışmış ve çeşitli bilimsel sohbetler gerçekleştirme imkânı bulmuştur. Öyle ki dünya edebiyatının önemli yazarlarından olan Goethe, "Sekiz gün kitap okursan onun bir saatte verdiğini öğrenemezsin" diyerek Humboldt'a olan hayranlığını dile getirmiştir (Wulf, 2016/17, s. 51-53).

Görsel 1: Alexander von Humboldt (Kaynak: Wulf, 2016/17)

Benzer şekilde Crone (1964: 51) Humboldt'u tanımlarken şu sözlere yer vermektedir:

“Doğru ve özenli bir araştırmacı, çalışkan bir botanik koleksiyoncusu, siyasi ve sosyal koşulların bir öğrencisi, keskin gözlerine kendilerini sunan sayısız doğal fenomenin yorulmak bilmez bir araştırmacısı ama her şeyden önce, doğal dünya üzerine kafa yoruyor ve onun altında yatan birimi araştırıyordu.”

Humboldt 1799 yılında uzun bir süredir hayalini kurduğu; Hispanik Amerika'sından (Güney Amerika'nın batı kesimleri) 1804'te Bordaux'a (Fransa) varıncaya kadar 65.000 km uzanacak olan seyahatine çıkmıştır. Humboldt bu seyahatte bilimsel gözlem yapmış, kayıt tutmuş, konum hesabı yapmış, bitkiler hakkında bilgi toplamış ve türler belirlemiştir (Kızıroğlu, 1993; Özgüç & Tümertekin, 2014). Gerçekten de Humboldt'un bu süre zarfındaki teknik gözlem ve hesaplamalarını titizlikle yürüttüğü anlaşılmaktadır. Nitekim “saha ekipmanlarının listesi şaşırtıcıdır: barometreler, pedometreler, galvanometreler, pusulalar, seviyeler, sekstantlar (cep 2 inçlik ve standart 8 inçlik modeller), kronometreler, siyanometreler, termometreler, teleskoplar, mikroskoplar, teraziler, manyetometreler” (Stoddart, 1986, s. 37). Kendisini tek bir alanda sınırlandırmayan ve çeşitli alanlarda araştırmalarda bulunan Humboldt – bu yönü eleştirilmiş olsa

da- çok sayıda bulgu ve kavrama imza atmıştır (Dickinson, 1969; Wulf, 2016/17). İzoterm çizimleri, barometrik ölçümler, dünyanın jeomanyetik alanı ve atmosfer basınç ölçümü, Humboldt soğuk su akıntısı ve uydu bilinci kavramı bunlardan birkaçı olarak sıralanabilir.

Humboldt'un yaptığı seyahatlerden bir diğeri ise Rus çarı I. Nicholas'ın desteğiyle gerçekleşen 6 aylık Rusya gezisidir (Downs, 1982; Kutzinski & Ette, 2012). Humboldt'un madenlere olan ilgisi kullanılarak teşvik edilen, tertiplenen bu seyahatte (Engelhardt, 2016) Humboldt ve arkadaşları 9.000 mil kat etmiştir. Yine Humboldt bu seyahat sırasında ziyaret ettiği bölgeler; Ural Dağları, Batı Sibiry Ovaları ve Orta Asya Altay Dağları'nın (Nassar, 2023) fiziki coğrafya koşulları üzerinde ölçüm ve gözlemler yapmıştır (De Terra, 1955; Wulf, 2016/17).

Yılmaz bir gezgin ve kâşif olan Humboldt, hayatı boyunca birtakım zorluklarla da karşılaşmıştır. Örneğin Napolyon tarafından casuslukla suçlanmış ve Paris'i terk etmesi istenmiştir (Livingstone, 1992). Diğer yandan, sahip olduğu liberal siyasal ve hümanist görüşleri Berlin'de pek hoş karşılanmamıştır (Özgüç & Tümertekin, 2014). Hayatının son dönemlerini Berlin'de geçiren Humboldt, 13 Nisan 1859'da Kozmos'un beşinci cildinin el yazmasına yaptığı son eklemelerin kopyasını gözden geçirmiş, 21 Nisan'da yatalak hale geldikten sonra 6 Mayıs'ta ölmüştür. Humboldt'un cenazesi 11 Mayıs'ta Tegel Sarayı'nın (Berlin, Almanya) parkındaki aile kabristanına defnedilmiştir (Edition Humboldt Digital, 2022). Humboldt onuruna Almanya'da kurulan bir vakıf bulunmakta olup, dünyanın çeşitli bölgelerinde Humboldt adının verildiği çeşitli türler, coğrafi oluşumlar ve yerleşim yerleri bulunmaktadır.

En önemli eseri Kozmos dışında Humboldt'un çok sayıda çalışması ve eseri bulunmaktadır. Seyahatleri sırasında yaptığı yazışmalar ve ölümünden onlarca yıl sonra yayınlananların da dâhil edildiği eserler Wulf (2016/17) tarafından sıralanmaktadır. Derlenen bu eserler Tablo 1'de verilmektedir.

Tablo 1: Alexander von Humboldt'un Eserleri (Wulf, 2016/17, s. 532-534'ten derlenmiştir.)

İsim	Yıl	Tür
<i>Alexander von Humboldt und August Böckh. Briefwechsel</i> , ed. Romy Werther and Eberhard Knobloch, Berlin: Akademie Verlag	2011	Yazışma /Mektup
<i>Alexander von Humboldt et Aime Bonpland. Correspondance 1805-1858</i> , ed. Nicolas Hossard, Paris: L'Harmattan	2004	Yazışma /Mektup
<i>Alexander von Humboldt und Cotta. Briefwechsel</i> , ed. Ulrike Leitner, Berlin: Akademie Verlag	2009	Yazışma /Mektup
<i>Alexander von Humboldt. Johann Franz Encke. Briefwechsel</i> , ed. Ingo Schwarz. Oliver Schwarz and Eberhard Knobloch, Berlin: Akademie Verlag	2013	Yazışma /Mektup
<i>Alexander von Humboldt. Friedrich Wilhelm IV. Briefwechsel</i> , ed. Ulrike Leitner, Berlin: Akademie Verlag	2013	Yazışma /Mektup
<i>Alexander von Humboldt. Familie Mendelssohn. Briefwechsel</i> , ed. Sebastian Panwitz and Ingo Schwarz, Berlin: Akademie Verlag	2011	Yazışma /Mektup
<i>Alexander von Humboldt und Carl Ritter. Briefwechsel</i> , ed. Ulrich PaBler, Berlin: Akademie Verlag	2010	Yazışma /Mektup
<i>Alexander von Humboldt. Samuel Heinrich Spiker. Briefwechsel</i> , ed. Ingo Schwarz, Berlin: Akademie Verlag	2007	Yazışma /Mektup
<i>Alexander von Humboldt und die Vereinigten Staaten von Amerika. Briefwechsel</i> , ed. Ingo Schwarz, Berlin: Akademie Verlag	2004	Seyahat Anlatısı
<i>Alexander von Humboldt's Correspondence with Jefferson, Madison, and Gallatin</i> ed. Helmut de Terra, Proceedings of the American Philosophical Society	1959	Yazışma /Mektup
<i>Ansichten der Natur mit wissenschaftlichen Erläuterungen</i> , Tübingen: J. G. Cotta'schen Buchhandlung	1808-1849	Bilimsel kitap
<i>Aphorismen aus der chemischen Physiologie der Pflanzen</i> , Leipzig: Voss und Compagnie	1794	Bilimsel kitap

<i>Aspects of Nature, in Different Lands and Different Climates, with Scientific Elucidations</i> , trans. Elizabeth J. L Sabine, London: Longman, Brown, Green and John Murray	1808-1849	Bilimsel kitap
<i>Briefe Alexander's von Humholdt an seinen Bruder Wilhelm</i> , ed. Familie von Humboldt, Stuttgart: J.G. Cotta'schen Buchhandlung	1880	Yazışma /Mektup
<i>Briefe aus Amerika 1799-1804</i> , ed. Ulrike Moheit, Berlin: Akademie Verlag	1993	Monografi
<i>Briefe aus Russland 1829</i> , ed. Eberhard Knobloch, Ingo Schwarz and Christian Suckow, Berlin: Akademie Verlag	2009	Monografi
<i>Briefe von Alexander von Humholdt und Christian Carl Josias Bunsen</i> , ed. Ingo Schwarz, Berlin: Rohrwall Verlag	2006	Yazışma /Mektup
<i>Briefwechsel Alexander von Humholdt's mit Heinrich Berghaus aus den Jahren 1825 his 1858</i> , ed. Heinrich Berghaus, Leipzig: Constenoble	1863	Yazışma /Mektup
<i>Briefwechsel zwischen Alexander von Humboldt und Friedrich Wilhelm Bessel</i> , edited by Hans-Joachim Felber, Berlin: Akademie Verlag	1994	Yazışma /Mektup
<i>Briefwechsel zwischen Alexander von Humholdt und Emil du Bois-Reymond</i> , ed. Ingo Schwarz and Klaus Wenig, Berlin: Akademie Verlag	1997	Yazışma /Mektup
<i>Briefwechsel und Gespräche Alexander von Humboldt's mit einem jungen Freunde, aus den Jahren 1848 his 1856</i> , Berlin: Verlag Franz von Duncker	1861	Yazışma /Mektup
<i>Briefwechsel zwischen Alexander von Humboldt und Cari Friedrich Gaufl</i> , ed. Kurt-R. Biermann, Berlin: Akademie Verlag	1977	Yazışma /Mektup
<i>Briefwechsel zwischen Alexander von Humboldt und P.G. Lejeune Dirichlet</i> , ed. Kurt-R. Biermann, Berlin: Akademie Verlag	1982	Yazışma /Mektup
<i>Briefwechsel zwischen Alexander von Humboldt und Heinrich Christian Schumacher</i> , ed. Kurt-R. Biermann, Berlin: Akademie Verlag	1979	Yazışma /Mektup
<i>Central-Asien. Untersuchungen über die Gebirgsketten und die vergleichende Klimatologie</i> , Berlin: Cari J. Klemann	1844	Bilimsel kitap
<i>Correspondance d'Alexandre de Humboldt avec François Arago (1809-1853)</i> , ed. Theodore Jules Ernest Hamy, Paris: Guilmoto	1907	Yazışma /Mektup
<i>Die Jugendbriefe Alexander von Humboldts 1787-1799</i> , ed. lise Jahn and Fritz G. Lange, Berlin: Akademie Verlag	1973	Yazışma /Mektup
<i>Die Kosmos-Vortrage 1827/28</i> , ed. Jürgen Hamel and Klaus-Harro Tiemann, Frankfurt: Insel Verlag	2004	Kozmos dersleri
<i>Essay on the Geography of Plants (AH and Aime Bonpland)</i> , ed. Stephen T. Jackson, Chicago and London: Chicago University Press	2009	Bilimsel kitap
<i>Florae Fribergensis specimen, Berlin: Heinrich August Rottmann, 1793</i> <i>Fragmente einer Geologie und Klimatologie Asiens, Berlin: J.A. List</i>	1793-1832	Bilimsel kitap
<i>Ideen zu einer Geographie der Pflanzen nebst einem Naturgemälde der Tropenlander (AH and Aime Bonpland)</i> , Tübingen: G. Cotta and Paris: F. Schoell	1807	Bilimsel kitap
<i>Lateinamerika am Vorabend der Unabhängigkeitsrevolution: eine Anthologie von Impressionen und Urteilen aus seinen Reisetagebüchern</i> , ed. Margot Faak, Berlin: Akademie-Verlag	1982	Antoloji
<i>Letters of Alexander von Humboldt to Varnhagen von Ense</i> , ed. Ludmilla Assing, London: Trübner & Co.	1860	Yazışma /Mektup
<i>Mineralogische Beobachtungen über einige Basalte am Rhein</i> , Braunschweig: Schulbuchhandlung	1790	Bilimsel kitap
<i>Personal Narrative of Travels to the Equinoctial Regions of the New Continent during the years 1799-1804</i> , trans. Helen Maria Williams, London: Longman, Hurst, Rees, Orme, Brown and John Murray	1814-1829	Seyahat Anlatısı
<i>Pittoreske Ansichten der Cordilleren und Monumente americanischer Völker</i> , Tübingen: J. G. Cotta'schen Buchhandlungen	1810	Seyahat Anlatısı
<i>Political Essay on the Island of Cuba. A Critical Edition</i> , ed. Vera M. Kutzinski and Ottmar Ette, Chicago and London: Chicago University Press	1856-2011	Bilimsel kitap
<i>Political Essay on the Kingdom of New Spain</i> , trans. John Black, London and	1811	Bilimsel

Edinburgh: Longman, Hurst, Rees, Orme and Brown; and H. Colburn: and W Blackwood, and Brown and Crombie, Edinburgh,		kitap
Reise auf dem Rlo Magdalena, durch die Anden und Mexico, ed. Margot Faak, Bertin: Akademie Verlag	2003	Monografi
Reise durch Venezuela. Auswahl aus den Amerikanischen Reisetagebüchern, ed. Margot Faak, Bertin: Akademie Verlag	2000	Seyahat anlatısı
Researches concerning the Institutions & Monuments of the Ancient Inhabitants of America with Descriptions & Views of some of the most Striking Scenes in the Cordilleras! trans. Helen Maria Williams, London: Longman, Hurst, Rees, Orme, Brown, John Murray and H. Colburn	1814	Bilimsel kitap
Über die unterirdischen Gasarten und die Mittel, ihren Nachteil zu vermindern. Ein Beytrag zur Physik der praktischen Bergbaukunde, Braunschweig: Vieweg	1799	Bilimsel kitap
Versuch über die gereizte Muskel- und Nervenfasern, Bertin: Heinrich August Rottmann	1797	Bilimsel kitap
Views of Nature, trans. E.C. Otte and H.G. Bohn, London: George Bell & Sons	1850-1896	Bilimsel kitap
Vues des Cordilleres et monumens des peuples indigenes de l'Amerique, Paris: F. Schoell	1810-1813	Bilimsel kitap

Kozmos: Evrenin Fiziksel Tanımının Bir Taslağı

Alexander von Humboldt'un büyük şaheseri Kozmos (Almanca - *Kosmos – Entwurf einer physischen Weltbeschreibung*) ansiklopedik bir özellikten ziyade Humboldt'un entelektüel heyecanını ve faydacı bakış açısını aktarma düşüncesini taşıyan, evrenin fiziksel yapısını bilimsel ve ilgi çekici biçimde sunmayı amaçladığı eserdir. Humboldt, onlarca yıllık birikimlerinin ürünü olacak başyapıtı Kozmos hakkındaki planlarını ilk kez Berlin'deki yakın tanıdıklarından, sırdaşlarından biri olan ve liberal görüşleri ile öne çıkan modern tarihçi Varnhagen von Ense'ye bahsetmişti (Botting, 1973, s. 257-259). 1834 yılının sonlarına doğru yazdığı mektuba göre Humboldt;

“Tek bir eserde tüm maddi evreni, yıldız bulutsularından yosunların ve granit kayaların coğrafyasına kadar gök ve yer olaylarına dair bildiğimiz her şeyi, duyguları harekete geçirecek ve ortaya çıkaracak canlı bir üslupla tasvir etmek gibi çılgınca bir fikre sahibim. Yazılarımdaki her büyük ve önemli fikir burada gerçeklerle yan yana kaydedilmelidir. İnsanoğlunun ruhani oluşumundaki bir dönemi, doğa bilgisini tasvir etmelidir. Ancak bu, yeryüzünün fiziksel bir tasviri olarak algılanmamalıdır: gök ve yeryüzünü, yaratılışın tamamını kapsamaktadır. On beş yıl önce Fransızca yazmaya başladım ve *Essai sur la physique du monde* adını verdim. Almanya'da Albertus Magnus'un Orta Çağ'da yazdığı kitaptan esinlenerek ona Doğanın Kitabı adını vermeyi düşünmüştüm. Ancak tüm bunlar belirsiz. Şimdi kitabımın adı Kozmos, Evrenin Fiziksel Tanımının Taslağı...” (s. 257)

İşte bu planın ürünü, Humboldt'un “And Dağları'nın yamaçlarında doğduğunu ifade ettiği” (Walls, 2009, s. 4), Berlin Üniversitesi'nde verdiği dersler ile başlayan ve tamamlayamadığı büyük eseri Kozmos'tur (Dickinson & Howarth, 1933). Toplamda 5 cilt olan eserin 1845-47'de yayınlanan ilk 2 cildi (Prolegomena) girişi oluşturmaktadır. Bu girişin ilk cildi uzay, samanyolu, gezegenler ve diğer unsurları içeren dış dünya ile yeryüzü ve fiziki coğrafyası (iklim, volkan, hayvan, bitki, evrim vb.) üzerine olmuştur. 2. ciltte ise Humboldt bilim tarihi üzerine odaklanmıştır (Downs, 1982). 1850'deki 3. cildi astronomiye ayırmış, 1858'de yayınlanan 4. ciltte dünyayı ele almıştır. Bitiremediği (vefatı nedeniyle) 5. cilt ise jeoloji ve volkanizma üzerinedir. Diğer ciltlerin organik yaşam, bitkiler, hayvanlar, insan ırkları vb. olması beklenmiştir (Unwin, 1992). Öyle ki Kozmos üzerindeki çalışmasını ölüme karşı bir yarış olarak gören Humboldt'un Kozmos için yazdığı taslak ciltler, 1859 yılındaki ölümüne kadar bu haliyle kalacaktı (Botting, 1973).

İçerik yönünden sahip olduğu çeşitlilik Kozmos'u dünyanın büyük bilimsel başyapıtları arasına yerleştirmişti (Unwin, 1992). “Kozmos, dönemin en çok satan bilimsel kitabı oldu. 1845'te

ilk cildin ilk baskısı iki ay içinde tükendi; 1851'e gelindiğinde Humboldt 80.000 kopyanın satıldığını tahmin ediyordu. Fransızca çevirisini kendisi yönetti ve 1846'da İngilizce, Hollandaca ve İtalyanca'ya da çevrildi. Yayıncısı 1847'de ikinci cilde olan talebin 'çılgır açıcı' olduğunu yazdı..." (Walls, 2009, s. 5).

Ele aldığı fiziki coğrafyasına insanı da dâhil ederek temel birlik arayışında olduğunu gösteren Humboldt, B. Varenius'un Geographia Generalis (Genel Coğrafya) geleneğine bağlı kalarak tüm maddi dünyayı bu eserde sunmaya çalışmıştı (Bowen, 1970). Bu eserde "Samanyolu'nun uzak enginliklerinden mikroskop altında tespit edilebilen en küçük hayvan organizmalarına, dünyanın iç kısmının doğasından insan ırkının yüzeyindeki göçlerine kadar, Humboldt'un oldukça olağanüstü öğrenimi ve titizlikle detaylandırılmış, gerçeklere dayalı betimleme gücü çok geniş bir alana yayılmıştı" (Botting, 1973, s. 259).

Görsel 2. Kozmos'u Ölümüne Karşı Bir Yarış Olarak Gören Humboldt Tasviri (Kaynak: Botting, 1973)

İnsan ve doğa arasındaki ayrılmaz birlikteliği sıklıkla vurgulayan Humboldt, evrenin düzeni ve evrensel yasalardan yola çıkarak Kozmos'ta, bu yasaların doğanın sistematik bütünlüğünün anlaşılmasındaki önemi üzerine yoğunlaşmaktadır. Aynı zamanda doğanın bu anlaşılmasının insan topluluğuna verdiği güç ve birlikteliği de öne çıkaran Humboldt, zihin, toplum ve doğanın karşılıklı etkileşimini Kozmos'taki en önemli argümanı olarak öne çıkarmıştır (Walls, 2009).

Yine Kozmos bazı dikkat çekici noktaları içinde barındırmaktadır. Çünkü bu eser, kozmografik çalışmalar ile ilişkilendirilebilmekte ve 3. cildinde Astronomiye yer verilmesi doğrultusunda İlk Çağ dönemi coğrafya kavramları ile de bağdaştırılabilmektedir (Bowen, 1970). Son olarak Dickinson (1969, s. 29) bu eserden "bir derleme abidesidir ve içinde bir ömür boyu süren seyahatler ve özenli araştırmalar sonucunda varılan sonuçlar yer almaktadır. Sunum yöntemi, bir yığın izole olguyu toplama ve düzenleme ve buradan tümevarım süreciyle genel fikirlere yükselme sanatından oluşur" diyerek övgüyle bahsetmiştir.

Carl Ritter'in Kısa Bir Biyografisi

1779 yılında Humboldt'tan 10 yıl sonra Quedlinburg'da (Almanya) doğan Carl Ritter, beşerî coğrafyanın kurucusu ve karşılaştırmalı coğrafyanın öncüsü sayılır. Aynı zamanda Ritter,

Berlin Üniversitesi'ndeki coğrafya ilk profesörü olarak da bilinmektedir. Çünkü bu iki önemli isim modern coğrafyanın kurucusu sayılırlar. Soylu ve varlıklı bir ailede dünyaya gelen Humboldt'un aksine Ritter'in hayatı kolay olmamıştır. Evlatlık olarak alınan Ritter hayatını çoğunlukla akademik ve askeri kurumlarda geçirmiştir (Özgüç & Tümertekin, 2014; Tümertekin & Özgüç, 2017).

Babasının vefatından sonra 17 yaşına kadar din adamı Christian Gotthilf Salzmann'ın yanında Schnepfenthal'de (Almanya) kalan Ritter için bu yıllar hayatındaki önemli dönüm noktalarından birini oluşturmuştur. Salzmann'ın Schnepfenthal'de satın aldığı arazi üzerinde Fransız filozof Jean-Jacques Rousseau'nun düşüncelerinden etkilenecek şekilde açtığı okulda eğitim gören Ritter; saygılı, çalışkan, zeki, efendi, enerjik oluşu ve coğrafya dersine olan ilgisi ve bu derste başarıları ile dikkat çekmiştir (Gage, 1867). Üniversite eğitimi için 28 Ekim 1796'da Halle'ye (Almanya) gelen Ritter, istatistik bölümüne kaydını yaptırmış ve bu dönemde coğrafya ile doğrudan ilişkili bir çalışma gerçekleştirmemiştir (Gage, 1867; Beck, 1979).

1798 yılında henüz 19 yaşında iş hayatına atılmak üzere Frankfurt'a gelen Ritter (Warf, 2010) bu dönemde tarih, doğa tarihi ve dil olmak üzere üç temel alan üzerine yoğunlaşmıştır (Gage, 1867). Yine Ritter, 1804-1807 yılları arasında Avrupa'nın altı haritasını içeren iki ciltlik "Europa, ein geographisch-historisch-statistisches Gemälde" (Avrupa, coğrafi-tarihi-istatistiksel bir tasvir) eserini yayınlamıştır (Dickinson, 1969; Tatham, 1951; European History Theme Portal, 2022). "İki ciltlik bu eserin ilk cildi Rusya, İsveç, Danimarka ve Prusya ile ilgiliydi. Daha sonra Macaristan, Türkiye ve Britanya Adaları üzerine ikinci bir cilt yayınlandı. Bu devletler arasında (Ritter'in) seyahat etmiş olabileceği sadece bir devlet vardır – Prusya" (Kramer, 1959, s. 406). Aynı zamanda bu eser, Ritter'in sonraki eserlerinin temel özellikleri hakkında da ipuçları barındırmıştır (Top Yılmaz & Özçağlar, 2016).

İlerleyen zamanlarda Ritter, "Handbuch der physischen Geographie" (Fiziki Coğrafya El Kitabı) adında bir eser hazırlamış fakat çeşitli sebeplerden dolayı yayınlamama kararı almıştır (Hartshorne, 1939). 1813'te Göttingen'e yerleşen Ritter, bu dönemde bir takım bireysel (göz rahatsızlığı) ve ulusal sorunlarla (Alman siyasetinin ailevi karmaşası) karşılaşsa da çalışmalarından geri kalmamıştır. Yine dönemin tarih, felsefe ve jeoloji alanlarında etkin isimlerin derslerine katılmış ve temasta bulunmuştur (Boettcher, 1990). Ritter "1819 yılında kendisinden on yedi yaş küçük, Halle ve Francke Vakfı'nın dindar ruhuyla dolu bir kadın olan Lili Kramer ile evlenmiş ve 1820 yılında Berlin'de bulunan Friedrich-Wilhelm Üniversitesinde profesör olmuştur. 1825 yılında ise ordinaryüs profesör ünvanını almıştır" (Olbrich, 2001). Ritter'in profesör olarak atandığı üniversitenin ismi farklı tarihli eserlerde farklı şekillerde görülebilmektedir. Çünkü 1809 yılında kurulan Berlin Üniversitesi'nin ismi, 1828 yılında Friedrich-Wilhelm, 1949 yılında ise bugünkü haliyle Humboldt Üniversitesi olarak değiştirilmiştir.

Erdkunde'nin ilk iki cildi yayımlandıktan sonra Ritter, Prusya Genelkurmayının dikkatini çekmiş, bu dikkat harp okulu ve üniversite (Coğrafya, Bölgesel Coğrafya/Ülkeler, Etnoloji ve Siyaset Bilimi alanında doçent olarak) davetiyle sonuçlanmıştır. Ritter, üniversitede öğrencilerin coğrafyaya olan ilgisizliğine rağmen coğrafyaya yeni bir imaj kazandırmış ve dikkatleri hem coğrafyaya hem de kendi üzerine çekmiştir. Karl Marx ve Wilhelm Babe gibi önemli isimler de takipçileri arasında olmuştur (Berlin Humboldt Üniversitesi, 2023).

Görsel 3: Carl Ritter (Friedrich Georg Weitsch Çizimi, Michael Schönitzer tarafından 2008'de 'Die großen Deutschen im Bilde' (1936) adlı kitaptan taranmıştır.)

Benzer şekilde Ritter'in üniversitede verdiği dersler oldukça fazla ilgi görmüş ve yurt dışından birçok önemli isim de (Élisée Reclus ve Swiss Guyot gibi) Ritter'in coğrafyasını dinlemek üzere katılım göstermiştir (Linke, 1981; Özgüç & Tümertekin, 2014). 1822 yılında Prusya Kraliyet Akademisine seçilmiş üye olarak kabul edilen Ritter, Allgemeine Kriegsschule'de de (Harp Okulu) genel ve bölgesel coğrafya üzerine dersler vermiştir (Linke, 1981; Boettcher, 1990; Péaud: 2011). Ritter 1828 yılında yeryüzü ve insan arasındaki etkileşim sorunsalı üzerinde durma misyonu yüklediği Berlin Coğrafya Topluluğunu, Heinrich Berghaus ile kurmuştur (Gage, 1866).

“Ritter 1834 yılında, yetmişli yaşlarının başında olduğu 1851 yılına kadar devam edecek olan bir dizi seyahate başladı. Bu dönemde tüm Avrupa'yı dolaştı. 1837-38 yıllarında güneydoğu Avrupa'da zaman geçirdi ve Konstantinopolis'e (İstanbul) kadar doğuya seyahat etti. 1840 yılında İskandinavya'yı gezdi ve 1841 yılında İngiltere, İskoçya ve İrlanda'yı ziyaret ederek Giant's Causeway'i keşfetti. Ritter, 1843'ten başlayarak Viyana, Doğu Alpler, Galiciya, Macaristan ve Bohemya dâhil olmak üzere Orta Avrupa'nın farklı bölgelerine tekrar tekrar ziyaretlerde bulundu. 1845 yılında Fransa ve Pireneler'de seyahat etti” (Boettcher, 1990, s. 261).

Bu seyahati sırasında Ritter İngiltere'de çok sıcak karşılanmış ve Kraliyet Coğrafya Topluluğu (Royal Geographical Society) tarafından 'zamanın ilk coğrafyacısı' olarak nitelendirilmiştir. Ancak Humboldt'tan daha az seyahat eden Ritter'in seyahatlerinin Anadolu dışında daima Avrupa içerisinde kalması ve görmediği yerler hakkında sıklıkla yazması eleştirilere neden olmuştur. Ritter, sonsuz çeşitliliğe sahip yerküre yani 'coğrafi ortam'a dikkat çeken ilk isim olmasıyla da dikkat çekmektedir. Diğer taraftan tarih ve coğrafyayı birbiri ile çok yakın şekilde ilişkilendirmiştir. (Özgüç & Tümertekin, 2014). 1848-1855 yılları arası dönemde akademik ve askeri kurumlardaki görevlerinden ayrılan Ritter, 28 Eylül 1859 tarihinde Alexander von Humboldt'tan birkaç ay sonra Berlin'de hayatını kaybetmiştir (Linke, 1981; Warf, 2010).

En önemli eseri Erdkunde dışında Ritter'in çok sayıda eseri bulunmaktadır. Bunlar Boettcher (1990) tarafından sıralanmaktadır. Derlenen bu eserler Tablo 2'de verilmektedir.

Tablo 2: Carl Ritter'in Eserleri (Boettcher, 1990, s. 268-269'dan derlenmiştir.)

İsim	Yıl	Tür
<i>Etwas über den Unterricht im Zeichnen</i> , in GutsMuths, Bibliothek der pädagogischen Literatur 2, 193-209	1802	Makale
<i>Europa, ein geographisch-historisch-statistisches Gemälde</i> , Ritter bu eserden çocuklar için okuma materyali olarak tasarlanmış makaleler de üretmiştir.	1804	Akademik Materyal/İçerik
<i>Einige Bemerkungen über den Unterricht in der Geographie</i> , in GutsMuths, Zeitschrift für Pädagogik, Erziehungs- und Schulwesen 2 (1806) 198-219	1806	Makale
<i>Sechs Karten von Europa mit erklärendem Texte</i> . Schnepfenthal: Buchhandlung der Erziehungsanstalt	1806	Açıklamalı Avrupa Haritaları
<i>Bruchstücke aus der Beschreibung einer pädagogischen Reise über Goslar, Seesen und Braunschweig, im August 1806</i> , in Zerrenner, Neuer Deutscher Schulfreund 14 (1807) 1-38	1807	Seyahat Anlatısı
<i>Schreiben eines Reisenden über Pestalozzi und seine Lehrer</i> , in GutsMuths, Neuen Bibliothek für Pädagogik, Schulwesen und die gesammte pädagogische Literatur Deutschlands 9, Heft. 1, 17-33	1808	Makale
<i>Schreiben eines Reisenden an den Herausgeber über Pestalozzi und seine Lehrart. (Beschluss.)</i> , in GutsMuths, Neuen Bibliothek für Pädagogik, Schulwesen und die gesammte pädagogische Literatur Deutschlands 9, Heft 2, 112-135	1808	Makale
<i>Zweyten Brief an den Herausgeber über Pestalozzi's Methode, angewandt auf wissenschaftliche Bildung. Geschrieben, nach einer Reise durch die Schweiz, von Hm. C. Ritter</i> , in GutsMuths, Neuen Bibliothek für Pädagogik, Schulwesen und die gesammte pädagogische Literatur Deutschlands 9, Heft 3, 193-214	1808	Muhtemelen yazışma/mektup
<i>Einige Bemerkungen über Pestalozzi's Wirkungskreis und seine Methode</i> , in Zerrenner, Der Neue Deutsche Schulfreund 15, 1-50	1808	Makale
<i>Neueste Nachricht von Pestalozzi und seinem Institut. Auszug eines Schreibens aus der Schweiz vom September 1809 an den Herausgeber des Schulfreundes</i> , in Zerrenner, Der Neue Deutsche Schulfreund 19 (1810) 33- 39	1810	Muhtemelen yazışma/mektup
<i>Einige Bemerkungen bey Betrachtung des Handatlas über alle bekannte Lander des Erdbodens, herausgegeben von Herm Professor Heusinger im Herbst 1809</i> , in GutsMuths, Neue Bibliothek für Pädagogik, Schul- und Erziehungswesen 1 (1810) 298-312	1810	Muhtemelen yazışma/mektup
<i>Die Vorhalle Europäischer Volkergeschichten vor Herodotus, um den Kaukasus und an den Gestaden des Pontus</i> . Berlin: G. Reimar	1820	Kitap
<i>Bemerkungen über Veranschauligungsmittel räumlicher Verhältnisse bei graphischen Darstellung durch Form und Zahl</i> . Berlin Bilimler Akademisi'ne sunulan bildiri. 1831'de Berlin'deki Kraliyet Bilimler Akademisi incelemelerinde yayınlandı.	1828	Bildiri
<i>Einleitung zur allgemeinen vergleichenden Geographie, und Abhandlungen zur Begründung einer mehr wissenschaftlichen Behandlung der Erdkunde</i> . Berlin: G. Reimar. Erdkunde'ye giriş yazısı ve 1826, 1828, 1833, 1836, 1850 yıllarından incelemeler içerir.	1852	İnceleme
<i>Allgemeine Erdkunde Vorlesungen an der Universität zu Berlin gehalten</i> . Edited by H. Daniel. Berlin: G. Reimar	1862	Ritter'in derslerinin materyali
<i>Correspondence between Ritter and J. F. L. Hausmann (1815-58)</i> . 1879 yılında Wappaus, J. E. editörlüğündeki kitapta yayınlanmıştır.	1879	Yazışma/Mektup
<i>Ritter's letters to Pestalozzi</i> , in <i>Pestalozziblatter Beilage zum Schweiz. Schularchiv</i> 11 (1890) no. 1, 3-8; no.2, 9-21	1890	Yazışma/Mektup
<i>Selected correspondence between Ritter and J. C. F. GutsMuths, J. G. Ebel, J. H. Pestalozzi, J. Niederer, and W. Henning, as well as selected entries from Ritter's diaries (especially from the 1807 period in Yverdon)</i> , in Plewe, Ernst. "Carl Ritter Hinweise und Versuche zu einer Deutung seiner Entwicklung," in <i>Die Erde</i>	1959	Yazışma/Mektup

(1959), 2, 98-166

Erdkunde: İnsan Tarihi ve Doğayla İlişkisi Açısından Coğrafya

Carl Ritter'in ömrünü adadığı ve tamamlayamadığı başyapıtı Erdkunde (Almanca - *Die Erdkunde im Verhaeltnis zur Natur und zur Geschichte des Menschen oder allgemeine vergleichende Geographie*) 18 cilt olup 23 bin sayfadır (Özgüç & Tümertekin, 2014). Ritter, 1817-18 yıllarında başyapıtının Afrika ile ilgili olan ilk cildini yayınlamıştır. Asya ile ilgili olan cilt 1832'de yayınlanmış ve geriye kalan diğer ciltler 1833-1859 yılları arası dönemde yayımlanmıştır (Beck, 1979).

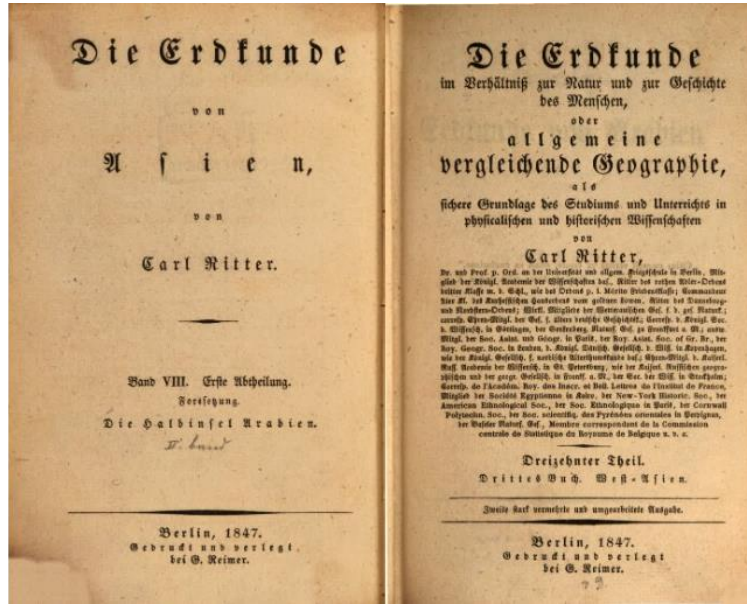
Başyapıtını 3 bölüm altında sunan Ritter; 'Katı Formlar veya Kıtalar' adlı ilk bölümde kıtalar üzerine yoğunlaşmış ve kıtaların tipik özelliklere yer vermiştir. İkinci bölüm 'Akışkan Form veya Elementler'de ise akıllara su, hava ve ateşi getiren akışkan, sıvı formları incelemiştir. 'Doğanın Üç Aleminin Yapısı/Bedenleri' başlıklı son bölümde ise mineraller, bitkiler ve hayvanlar üzerinde durmuştur (Beck, 1979, Boettcher, 1990). Öte yandan bu büyük eserin altı ana başlık altında toplandığı görülmektedir; (Top Yılmaz, 2016, s. 89).

- 1- Bir ciltte Afrika
- 2- Beş ciltte Doğu Asya (Orta Yüksek Asya, Sibirya, Çin ve Hint Dünyası)
- 3- Beş ciltte Batı Asya (Turan ve İran Dünyası; Fırat ve Dicle toprakları)
- 4- İki ciltte Arabistan
- 5- Dört ciltte Sina Yarımadası, Filistin ve Suriye
- 6- Küçük Asya

Erdkunde'nin planlaması bazı noktalardan dikkat çekicidir. Çünkü Boettcher (1990), bu sıralamanın deterministik olduğuna dikkat çekmekte ve Elkins'e (1989) atıfta bulunarak bu yaklaşımın birçok coğrafyacının da tanımladığı üzere *Länderkundliche Schema* (Bölgesel Şema) ile ilgili olduğunu öne çıkarmaktadır. Yine Boettcher (1990, s. 235), Humboldt, Ebel ve Schelling'in de dâhil olduğu doğa felsefesi ile bağlantı kurarak bunu biraz daha ilerletmiş; "Ancak Erdkunde'nin deterministik temeli daha da ileri gider ve Ritter'in entropik olarak tasarlanan kozmik güçler (Erdkräfte) olarak tanımladığı şeyi de içermektedir" tespitini yapmıştır.

"Ritter, cansızdan canlı yaratılışa ve nihayetinde insanlığa, yani yaratılışın entelektüel (geistiges) seviyesine yükseldikçe belirleyici gücün giderek daha az deterministik hale geldiğini gözlemleyerek düşüncesini nitelendirir. Zincirde yükseldikçe determinizm azalır. İnsan faaliyetleri tamamen fiziksel güçler tarafından belirlenmez, ancak kozmik olarak türetilmiş jeolojik ve iklimsel güçler genellikle baskındır" (Boettcher, 1990, s. 235).

Bu satırlar Ritter'in insan ve doğa etkileşimi hakkındaki düşüncelerinden önemli ipuçları barındırmaktadır. Bunun yanı sıra bu bölümün ilerleyen kısmında yer verilen bilgiler, Ritter'in görüşlerinin anlaşılmasında etkili olacaktır. Zira, Ritter'in doğa görüşü ve coğrafyayı tanımlamasında da bu izler mevcuttur.

Görsel 4. Erdkunde III. Cilt (Batı Asya); Berlin, 1847 (Kaynak: Münchener Digitalisierungszentrum Digitale Bibliothek: <https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb10429946?page=6,7>)

Coğrafi hakikatin merkezine insanı yerleştiren Ritter dünyayı tanıtırken Humboldt'un bakış açısının ötesine geçmiştir. Öyle ki Ritter, başyapıtı Erdkunde'de dünyanın tasvir ve tanımlamasını yaparken alt bölge ayırımına gittiği gibi toplumsal mekânı da incelemiştir. Bunun yanı sıra Ritter, tarihi olayları fiziki koşullar ile ilişkilendirerek açıklamaya çalışmıştır (Ben-Artzi, 2004).

“Sadece bir vadinin ya da dağın ya da bir halkın ve devletin küçük bir bölümünde değil, aksine tüm düzlüklerde ve tepelerde, halklar ve devletler arasında beşikten günümüze kadar tarih boyunca karşılıklı olarak bir müdahale söz konusudur. Onların hepsi doğanın etkisi altındadırlar ve burada ifade edilmesi gereken bir diğer önemli nokta şudur ki: önceden ve şimdi her yerde var olan Tanrının eskiden bilinmemesi gibi doğanda her zaman ve her yerde gizliden bir etkisi olduğu kesindir. İnsanlar ilk başta kendi gözleriyle görmeksizin bu etkiyi idrak etmişler ve kabul etmişlerdir, böylece doğanın gücüne karşı olan direniş çözülmüş, geçici olarak gizlenmiş isyan ortadan kaybolmuş ve bu tarih alanında insanlığın öğretisine yerleşmiştir” (aktaran Top Yılmaz, 2016, s. 94).

Benzer şekilde “Ritter kıtaların tarihini de yüce arzusunun ürünü olarak görüyor; yerküre ise insanların Tanrıyı tanımayı öğrenecekleri bir yer oluyordu. Ampirik metodoloji ile kendi teolojik inançlarını birleştiren Ritter, böylece, coğrafyayı insanların Tanrıyı daha iyi anlamasını sağlayacak bir bilim olarak sunmaya çalışıyordu” (Özgüç & Tümertekin, 2014, s. 123). Öte yandan Ritter bu eserinde, üzerine yazdığı alanların/ülkelerin kendi içerisindeki birliği ve sahip olduğu özelliklerine dikkat etmiştir. Nitekim bunu somutlaştırmıştır. Fransız ekolünün önemli isimlerinden Vidal de la Blache göre:

“Eğer Ritter sırayla ayrı ayrı ülkelerin görüş açısına yerleşip, olgular ve örneklerle coğrafi konumun (Weltstellung) ne denli derin bir anlama sahip olduğunu göstermemiş olsaydı, coğrafi konum düşüncesinin tüm kapsamını anlamak güç olacaktı. Hindistan'ı, İran'ı, Filistin'i vb. analitik biçimde tasvir ettiği içindir ki, yerkürenin çeşitli bölümlerini artık cansız biçimde yan yana konmuş bölümler olarak değil de birbirleri üstüne karşılıklı etkilerde bulunan bir kuvvetler ocağı olarak kabul etmek gerekir... Ritter'in insan ve doğa etkileşimine katkıda bulunacak tüm fiziksel özellikleri inceden inceye ele aldığı sabırlı analizler bu ilkedden kaynaklanır. Her çeşitlilik, her

eşitsizlik ve elbette ki her karşılık, karşılıklı değiş-tokuş, bağıntı ve iç içe geçme nedenleridir” (aktaran Özgüç & Tümertekin, 2014, s. 124).

Son olarak, birçok araştırmacının (Hartshorne, 1939; Tatham, 1951; Kramer, 1959; Dickinson, 1969; Stoddart, 1986; Seke, 1988; Unwin, 1992) kabul ettiği üzere Ritter’in eserleri, Erdkunde de dâhil, başka araştırmacı, kâşif ve bilginlerin gözlem ve araştırmalarına dayanmıştır. Ritter’in “sadece Avrupa ile ilgili çalışmalarında başkalarının yapmış olduğu şeylere yorum yapabilmesi mümkündür. Ritter bu büyük eserinde (Erdkunde), görmediği birçok yerin tasvirini yapmış olmasına rağmen bu tasvirler bölgeyi çok iyi bilen biri tarafından yapılmış gibidir” (Top Yılmaz, 2016, s. 91).

Bilimsel ve Sistematik Bir Coğrafya Bilimi Yolunda

Humboldt ve Ritter’in coğrafyanın bilimsel kimlik kazanmasındaki rollerinin arka planında, Avrupa’nın keşif ve sömürü politikaları neticesinde dünya hakkında toplanan ampirik bilgileri bir araya getirmeleri bulunmaktadır (Unwin, 1992). Bu iki ismin başarısı “Pasifik yolculuklarının teknik ve kavramsal ilerlemelerini yakalamak ve böylece bilgiyi, tutarlılığını ve önemini gösterecek şekilde düzenlemek ve sıralamaktır. Humboldt ekolojik olarak, Ritter tarihsel ve bölgesel olarak” (Stoddart, 1986, s. 36-37).

Varlıklı bir ailede dünyaya gelen ve annesinden kalan miras ile önemli bilimsel seyahatler gerçekleştiren Humboldt, iyi bir gözlemci ve kıyaslamacı olup doğada bir birlik ve bütünlük olduğuna inanmış, insanı doğanın bir parçası olarak görmüştür (Tatham, 1951; Dickinson, 1969; Özgüç & Tümertekin, 2014). Humboldt ve Ritter benzer şekilde “coğrafi dergileri desteklemiş, haritacılığı tartışmış, geliştirmiş ve genç bilim insanlarına yardımcı olmuşlardır. Her ikisi de Berlin’de çok popüler olan halka açık coğrafya dersleri (Humboldt 1827-1828’de ‘Kozmos’; Ritter 1825’ten itibaren ‘Genel coğrafya’) vermişlerdir” (Péaud, 2011, s. 342).

Humboldt ve Ritter, çeşitli noktalarda farklı birçok isimden etkilenmiş olsa da yöntem noktasında aynı kişiden, Alman kâşif ve bilim insanı Georg Forster’dan etkilendikleri belirginleşmektedir. “Ritter, Forster’ın izinden gitmiş ve coğrafyayı ampirik bir bilim olarak geliştirmeye çalışmıştır” (Tatham, 1951, s. 44). Öte yandan “Humboldt’un coğrafyaya olan ilgisi, ona dikkatli gözlem yöntemini ve olguların eleştirel bir şekilde ele alınmasını öğreten Georg Forster’dan miras kalmıştır. Forster’ın manzarayı sanatsal ama bilimsel bir şekilde betimlemesi Humboldt’u çok etkilemiştir” (Seke, 1988, s. 51). İlerleyen zamanlarda Humboldt, “Forster’ın tekniğini mükemmelliğin zirvesine kadar geliştirmiş ve yöntemi daha sonraki kâşifler için hem bir model hem de bir teşvik görevi görmüştür” (Tatham, 1954, s. 50).

Modern coğrafyanın kuruluşunda yer alan bu isimlerin “her ikisi de kıyaslamalı metodolojiyi savunmuş, coğrafyayı bütünleşmiş bir bilim olarak geliştirmeye çalışmışlardır” (Unwin, 1992, s. 78). Ritter’in ‘allgemeine vergleichende’ (genel karşılaştırmalı) olarak adlandırdığı başyapıtı Erdkunde ve Humboldt’un başyapıtı Kozmos, modern coğrafyanın ana hatlarının oluşmasındaki iki önemli eseri meydana getirmiştir (Hartshorne, 1939). Bu noktada Tatham (1951, s. 55) “Humboldt çok sayıdaki gözlemini ele alırken karşılaştırmalı yöntemin değerini Ritter’den çok daha açık bir şekilde ortaya koymuştur, öyle ki Ritter karşılaştırmalı coğrafya fikrini ona atfetmektedir” tespitiyle dikkat çekilmesi gereken farklı bir hususu öne çıkarmaktadır.

Farklılıklara Dokunmak: Ayrı Odaklar, Görüşler ve Etkiler

Humboldt ve Ritter arasındaki temel farklılıklar ilk olarak çalışma alanlarında ve çalıştıkları konularda kendini belli etmektedir. Çünkü “Humboldt ve Ritter’in çalışma alanları farklıydı. Sistematik çalışmalar Humboldt’un, Bölgesel Coğrafya (Länderkunde) ise Ritter’in alanıydı” (Tatham, 1951, s. 57). Hartshorne (1939) ve Dickinson (1969) benzer şekilde Ritter’in bölge üzerine olan ilgisini vurgulamaktadırlar. Ancak diğer taraftan Hartshorne (1939, s. 258) iki

ismin de bölge üzerine olan ilgilerine şu sözlerle değinmektedir; “Ritter'in bölgesel coğrafya üzerindeki belirgin konsantrasyonu, sonraki karşılaştırmaların ve genellemelerin yapılmasına olanak sağlamak için tasarlandı, oysa Humboldt'un sistematik yaklaşımı nihayetinde bölgesel şaheserler elde etmeyi amaçladı.”

Öte yandan iki ismin çalışmaları arasında diğer belirgin bir zıtlık öne çıkmaktadır. Çünkü “von Humboldt bize ilk elden gözlemler ve ölçümler vermiştir; Ritter ise bize metodolojik kavramlar bırakmıştır” (Kramer, 1969, s. 406). Bununla birlikte Unwin (1992, s. 78) iki ismin çalışmaları arasında daha farklı ayrıma giderek “Humboldt'un çalışmalarının daha bilimsel, Ritter'in çalışmalarının ise kavram ve yaklaşım açısından daha ideolojik olduğunu” ileri sürmektedir. Hartshorne ise (1939), Ritter'in çalışmalarında yer alan gözlem ve bilgilerin öğrencileri ve başka kişilerin gözlemleri olduğuna değinmekte ve bu nedenle Ritter'in, koltuk coğrafyası (armchair geography) olgusunun ilk büyük muhalifi olduğunu belirtmektedir. Örneğin, Ritter'in Avrupa ile ilişkili olan yayınlarından ikisi “eski bir öğrencisi olan H. A. Daniel tarafından düzenlenen ve Ritter'in ölümünden sonra 1863'te yayınlanan, Berlin Üniversitesi'nde verdiği derslerin derlemesi ile 1875'te G. Kramer tarafından biyografisinin ikinci cildi olarak yayınlanan mektuplarıdır” (Kramer, 1969, s. 406). F. L. Kramer, yukarıda bahsi geçen bu iki kitabın “Ritter'in bilimsel bir gözlemci olarak niteliklerinin değerlendirilebileceği tek temel” (1969, s. 406) olduğuna dikkati çekmektedir. Yine F. L. Kramer, çalışmasının ilerleyen kısımlarında Ritter'in yoğun olarak seyahat ettiği Fransa ve İngiltere'yi derslerinde ihmal ettiğine ve seyahat etmediği yerler (İspanya, Avrupa'nın doğu ve kuzeydoğusu vb.) üzerine olan tasvirlerine değinmekte, aynı tasvir yaklaşımını görmediği başka yerler içinde kullandığını belirtmektedir (Kramer, 1969).

İkili arasındaki diğer bir farklılık, özel olarak ilgi duydukları coğrafya bilimine olan yaklaşımlarıdır. “Ritter coğrafyayı devlet sınırlarına dayanan antroposentrik bir bilim olarak tanımlarken, Humboldt daha çok doğanın bir bütün, bir kozmos olarak görülen fiziksel yönlerine odaklanmıştır” (Péaud, 2011, s. 342). Tatham (1951, s. 44), yaptığı birçok alıntıyı da kullanarak Ritter'in amacını “yeryüzünü insan merkezli bir bakış açısıyla incelemek; insan ve doğa arasında ilişki kurmaya çalışmak, insan ile tarihi ve üzerinde yaşadığı zemin arasındaki bağlantıyı görmek” şeklinde tanımlamaktadır.

Bu yaklaşım farklılığına dair ipuçlarını Ritter'in mektuplarında da görmek mümkündür. Çünkü F.L. Kramer'in de (1969, s. 408-409) belirttiği gibi Ritter, çoğunlukla aile üyelerine yazdığı mektuplarında peyzajdan çok insanlara önem vermektedir. Mektuplarında bahsettiği bu insanlar da genellikle soylu, rütbeli ve isim sahibi kişilerdir. Bu durum, onun soylulardan etkilendiği düşüncesini de tetiklemektedir. Bunlara ek olarak Tatham (1951), netlikten yoksun yazıları ve zaman içerisinde temel ilkeleri ile metodolojik ifadelerinin karmaşık hale gelmesi nedeniyle, Ritter'in coğrafyaya olan yaklaşımını net bir şekilde ortaya koymanın zor olduğuna ve Ritter'in sıklıkla yanlış anlaşıldığına dikkati çekmektedir. Bu noktada Seke (1988, s. 52), Humboldt için “konumu ve çalışmaları, içinde çalıştığı alanın sınırlarını net bir şekilde algıladığı için tartışılmazdır” diyerek Ritter için yapılanların tam tersi bir görüşe yer vermektedir.

Bir diğer farklılık, Humboldt ve Ritter'in doğaya yönelik felsefi yaklaşımlarıdır. Doğanın birliği fikrine inanan Humboldt ile teleolojik (ereksel-amaçsal) görüşe sahip olan Ritter bu yönleri ile birbirinden ayrılmaktadır (Hartshorne, 1939; Tatham, 1951). Ancak “Humboldt da Ritter gibi 'insan dâhil doğanın birliği' kavramına inanıyordu. Ritter'in kavramı, dünyanın büyük bir tasarımın parçası olarak insanın ihtiyaçlarına uyacak şekilde yaratıldığı teleolojik bir kavramken, Humboldt insanın ayrılmaz bir parçası olduğu doğanın dengesine inanıyordu” (Dickinson, 1969, s. 30). Dünyayı Tanrı tarafından insanlığın yararı için tasarlanmış olarak gören Ritter'in (Unwin, 1992) teleolojik görüşleri bu noktada bilim dışı olarak eleştirilmiş ve etkili olmasa da Erdkunde'nin itibarı zedelenmiştir (Tatham, 1951; Seke, 1988). “Bilimdeki Bacon geleneğini değiştirmeyi ve genişletmeyi amaçlayan Humboldt” (Bowen, 1981, s. 215) ise “idealist filozoflarla Ritter kadar ileri gidememiştir. ...Onun birlik fikri teolojik olmaktan çok estetik ve Ritter'in kavramından çok

Goethe'nin kavramına benziyordu” (Tatham, 1951, s. 56). Tam da bu noktada her iki isme yönelik dikkat çekici bir eleştiri Stoddart (1986, s. 37) tarafından yapılmaktadır;

“Ne Humboldt ne de Ritter, insan ve çevrenin temel uyumunu gösterme amaçlarında tam olarak başarılı olamadılar. Humboldt, Alman romantik Naturphilosophie (doğa felsefesi) ile Laplace ve Lagrange'in yeni matematiksel fiziği arasında sıkışıp kaldı, Ritter ise basit teleolojik dininin ötesini göremedi. Darwin'in sağladığı ve on dokuzuncu yüzyıl düşüncesini dönüştüren doğa anahtarını bilmemek onların talihsizliği idi.”

Burada, Ritter'in yaklaşımında yer alan 'teleolojik' ve 'teolojik' kavramları üzerine bir açıklama yapma gerekliliği doğmaktadır. Çünkü ilgili kaynaklarda bu kavramların (bazen birbiri yerine) sıklıkla kullanıldığını görülmektedir. Teleoloji “evrenin veya insanlık tarihinin ya da her ikisinin de bir amacı ve yönü olduğu ve belirli bir hedefe doğru ilerlediği kavramı” ifade etmektedir (APA Dictionary of Psychology, 2023). Teoloji ise temelde Tanrı, din ve inanç sistemlerinin incelenmesi olarak tanımlanabilmektedir (Oxford Learner's Dictionaries, 2023). Unwin'in (1992) belirttiği üzere Ritter'in teleolojik vurgusu, dünyayı Tanrı tarafından insanlığın yararı için tasarlanmış bir yer olarak görüyordu ve zamanının doğa teolojisinden önemli şekilde etkilenmişti.

Coğrafya eğitiminin önemine dikkat çeken ve okul coğrafyası türünün Almanya'daki gelişimine önemli katkı sağlayan Ritter (Unwin, 1992), doğayı nasıl gözlemleyeceğini öğrendiği öğretmeni GutsMuths'un yanı sıra Rousseau, Pestalozzi, Salzmann gibi isimlerin eğitim yöntemlerinden büyük ölçüde etkilenmiştir (Seke, 1988). Diğer taraftan Tatham (1951), Humboldt'un küçük yaşlardan itibaren I. Kant'ın bilimsel ve felsefi görüşlerinin etkisi altında kaldığı ve kesin olmasa da Florae fribergensis (1793) ve Kosmos (1845-1862) eserlerinde Kant'ın coğrafyasından izler bulunduğuna değinmektedir. Yine Humboldt 1794 yılında Jena'da bulunan kardeşini ziyareti sırasında Kant'ın idealist felsefesi etrafında birleşen J. Goethe, J. F. von Schiller, J. G. Fichte ve F. W. J. von Schelling gibi isimlerle temasta da bulunmuştur (Özgüç & Tümertekin, 2014). Benzer şekilde Unwin (1992, s. 76), “Humboldt'un fiziki coğrafya anlayışının merkezinde kısmen Kant'ın fikirlerine dayanan zihin ve madde arasındaki ilişki anlayışı olduğu” görüşüne yer vermektedir.

Humboldt, Güney Amerika, Asya ve Avrupa'nın büyük bölümünü gezmiş, çeşitli seyahatler gerçekleştirmiş; farklı bilimsel alanlarda kendini deneyerek bu alanlara katkı sağlamıştır (Dickinson, 1969; Kızıroğlu, 1993; Péaud, 2011; Özgüç & Tümertekin, 2014). Ancak Humboldt'tan daha az seyahat eden Ritter'in seyahat etmekten pek hoşlanmadığı, seyahat etmenin zorluklarından sık sık yakındığı ve Berlin'e olan özlemini dile getirdiği göze çarpmaktadır (Kramer, 1969). Hartshorne da (1939, s. 55) benzer şekilde “kâşif ya da saha çalışanı olmaktan ziyade bir akademisyen ve öğretmen olarak Ritter, coğrafyacıyı kütüphanede ve çalışmada temsil etmiştir: yazılarında kullandığı gözlemler doğrudan değil, ilk elden gözlem yapan başkalarının çalışmalarından elde edilmiştir” tespitine yer vermektedir.

Gerçekleştirdiği çalışmalar, seyahatler, gözlemler ve sahip olduğu fikirleri sayesinde XIX. yüzyılda Avrupa'nın en tanınmış bilim insanları arasında yer alsada Humboldt'un çalışmalarının etkisi aynı yüzyılın ikinci yarısı coğrafyacıları üzerinde pek de etkili olmamıştır (Hartshorne, 1958). Buna karşın Ritter, aynı yüzyılın sonlarına doğru Alman coğrafyası üzerinde güçlü bir yer edinmiştir (Top Yılmaz & Özçağlar, 2016). Yine Ritter, “Fransız coğrafyacı Elisee Reclus, Berlin'de (üniversitedeki) yerini alan Alman Heinrich Kiepert, 1865'te Braslau'da coğrafya ve antik tarih profesörü olan Karl Neumann ve 1854'te Göttingen'de profesör olan Johann Wappaeus gibi önemli isimleri doğrudan etkilemiştir” (Unwin, 1992, s. 78-79).

Aynı Şehirde Otuz Yılı Aşkın Süre

1807 yılında tanışan ikili, daha sonraki yıllarda Berlin'de birbirini teşvik eden ve destekleyen iki sıkı arkadaş olmuştur. Öyle ki 1828'de kurulan ve en eski coğrafya toplulukları

arasında yer alan Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin (Berlin Coğrafya Topluluğu) ilk başkanı Ritter olurken Humboldt da kurucu üyeler arasında yer almıştır. Hatta topluluğun kuruluşu Humboldt'un Berlin Singakademie'de verdiği ve keşif gezilerinden elde ettiği bulguları halka sunduğu ünlü Kozmos dersleri bağlamında gerçekleşmiştir (Berlin Coğrafya Topluluğu, 2023).

Arkadaşlık ilişkilerinin yanı sıra Ritter'in coğrafyayı sistematik hale getirmeye yönelik çabaları üzerinde Humboldt'un etkileri bulunmaktadır. Ritter bu noktada, Humboldt'un tüm farklı bitki örtüsünün temel tiplere indirgenebileceğini vurguladığı çalışmasından (1806) etkilenmiş ve bunu rölyef üzerine uygulamaya çalışmıştır. Etkili bir biçimde olmasa da Ritter, sınıflandırma tekniğini bölgesel çalışmalarda kullanmıştır (Tatham, 1951). Öte yandan Humboldt, başarıyı *Kozmos*'ta Carl Ritter'in *Erdkunde*'si (1817) hakkında "bu çalışma karşılaştırmalı coğrafyanın ancak çeşitli bölgelerden toplanan olguların tamamı tek bir bakışta kavrandığında, bütünleştirici (combinierenden) zekânın emrine verildiğinde eksiksizliğe ulaştığını göstermiştir" sözleriyle övgüyle bahsetmektedir (Hartshorne, 1939, s. 54).

Son olarak, Humboldt ve Ritter arasındaki mektuplaşmalar bugüne değin pek bilinmeyen ancak iki isim arasındaki kişisel ve dostane ilişkiyi ortaya çıkaran kanıtları oluşturmaktadır. İkili arasında uzunca bir süre zarfında gerçekleşen mektuplaşmalar, modern coğrafyanın kuruluşuna da katkıda bulunmuştur. Büyük bir kısmı kaybolan mektupların belirli bir kısmı, U. Päßler'in editörü olduğu "*Alexander von Humboldt/Carl Ritter, Briefwechsel (Yazışmalar)*" isimli eserde ve Berlin-Brandenburg Bilimler Akademisi tarafından yürütülen Alexander von Humboldt araştırma projesi kapsamında toplanmış ve yayınlanmıştır (Péaud, 2011).

Sonuç

Humboldt ve Ritter'in modern coğrafyanın kurucuları olarak nitelendirilmesinin ardında çok çeşitli katkılar, faktörler ve ilişkiler bulunmaktadır. Nitekim Klasik coğrafya döneminin bu iki önemli ismi kıyaslamalı metodolojiyi kullanmaları, doğanın birliği fikrinde birleşmeleri, bölge üzerine olan ilgileri, farklılıklar üzerinde durmaları ve dünya hakkında süregelen bilgileri önemini vurgulayacak şekilde organize etme, sunma yönleriyle benzerlik göstermektedirler. Yine Humboldt ve Ritter çalışmalarında insanı ihmal etmemiş ve insan ile doğal ortam arasındaki ilişkiye yer vermişlerdir. Öte yandan Humboldt ve Ritter arasında var olan bilimsel ve dostane ilişkiye pek yer verilmesi de bazı kaynaklardan yola çıkılarak iki ismin bilimsel olarak birbirlerini etkiledikleri dolayısıyla coğrafyanın sistematik olarak gelişmesine katkı sağladıkları anlaşılmaktadır.

Humboldt ve Ritter arasındaki farklılıklar üzerine yoğunlaşıldığı zaman benzerliklerin aksine daha çeşitli ayrımlar öne çıkmaktadır. Nitekim Humboldt sistematik çalışmalara odaklanırken, Ritter bölge üzerine yoğunlaşmıştır. Başka araştırmacıların çalışmalarını kullanan ve görmediği yerler hakkında sıklıkla yazan Ritter alana yönelik metodolojik kavramlar kazandırırken, yorulmak bilmeyen yılmaz bir gezgin, kâşif olan Humboldt ise kendi gözlem ve tespitlerini yapmış, çeşitli keşifler gerçekleştirmiştir. Ritter görmediği yerler hakkında yazması nedeniyle sıklıkla eleştiri almıştır. Burada unutulmamalıdır ki, Boettcher'ın da (1990) dikkat çektiği üzere Ritter'in üstlendiği sorumluluklar (üniversite ve askeri akademideki görevleri ile akademik dergiler) seyahat ve keşif yapmak üzere kullanabileceği zamanı sınırlandırmıştır. Öte yandan eleştiri alan isim yalnızca Ritter değildir. Örneğin J. F. von Schiller, "Humboldt'un çok fazla konuyla uğraştığı için asla büyük bir şey başaramayacağı düşünmüştür" (Wulf, 2016/17, s. 43).

Ritter coğrafyayı tanımlamada insanmerkezci bir yaklaşım sergilerken (Tatham, 1951; Péaud, 2011), Humboldt ise farklılığında birlik olduğuna inandığı doğanın fiziksel yönlerine odaklanmıştı. İkisi de doğanın birliği fikrinde birleşse de Ritter bu birliğe teolojik, Humboldt ise estetik ve sistematik bir görüşle yaklaşmıştır. Ritter'in teolojik yaklaşımı bilimselliğinin sorgulanmasına neden olmuş olsa da (Unwin, 1992; Stoddart, 1986) "sunmuş olduğu kavramların coğrafi düşüncenin gelişimindeki önemini değerlendirmede bir sorun yoktur" (Tatham, 1951, s. 46). Öte yandan ikili arasındaki bu yaklaşım farklılığı üzerinde yetiştirme şartları ile bazı ilişkiler

kurulabilir. Çünkü Humboldt soylu ve varlıklı bir ailede dünyaya gelmiş ve yirmili yaşlarda çeşitli aydın ve filozoflar ile temasta bulunma imkânı bulmuştur. Ritter ise babasının vefatından sonra çocukluğunu (7 yaşından 18 yaşına kadar) din adamı C. G. Salzmann ve teoloji üzerine eğitim alan J. GutsMuths'un yanında geçirmiştir.

Ritter özellikle Almanya'da coğrafya öğretimine önemli katkılar sağlamış ve geride sıkı takipçisi olan öğrenciler bırakmıştır. Ancak seyahatleri sırasında hayranlarına çok sayıda mektup bıraktığı bilinen Humboldt için bu durum aynı olmamıştır. Bu sonuç Hartshorne'dan (1939) yola çıkılarak iki ismin çalışmalarını gerçekleştirdiği ortamlar ile ilişkilendirilebilir. Çünkü Humboldt dünyanın farklı bölgelerini gezip araştırma ve gözlemler yapmış, bunları kayıt altına almıştır. Buna karşın seyahat etmekten pek hoşlanmadığı anlaşılan Ritter "...bir akademisyen ve öğretmen olarak coğrafyacıyı kütüphanede ve çalışmada temsil etmiştir" (Hartshorne 1939, s. 55).

Humboldt'un, coğrafya disiplinin olgunlaşması noktasındaki dikkat çekici katkılarından birisini, karşılaştırmacı yöntemi kullanarak doğanın sistematikliği ve düzenliliği üzerine gerçekleştirdiği çalışmaları meydana getirmektedir (Hartshorne, 1939; Dickinson, 1969; Stoddart, 1986; Unwin, 1992). Öte yandan Humboldt 1-) Farklılıkta birlik olduğuna inanmış ve yeryüzünün farklı bölgelerinde mevcut bulunan bu farklılıklarla ilgilenmiştir. Zira kendisi tümevarım (inductive) yaklaşımının savunucusuydu. 2-) Bilimsel seyahatleri sırasında yaptığı ölçümlerde yüksek doğruluğu amaçlamış, çok titiz davranmış ve bunun bir ihtiyaç olduğunu vurgulamıştır. Dolayısıyla bilimsel kantitatif yaklaşımı belirli bir düzeyde coğrafya bilimi tarihine sunmuştur. 3-) Son olarak, ele aldığı olgu ve olayların birliği üzerinde durmuş bunun yanı sıra coğrafi görünümün farklı yerlerde birbiri ile olan bağlantıları üzerine yoğunlaşmıştır (Bowen, 1970; Stoddart, 1986).

Ritter'in aynı zaman diliminde askeri akademide ve üniversitedeki görevleri coğrafya disiplinin gelecekteki durumu üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Nitekim bu kurumlardaki görevleri ile bağlantılı olarak askeri ve siyasi karar alma süreçlerine katkılar sunan çalışmaları ve Berlin Coğrafya Topluluğu'nun kurucuları arasında yer alması coğrafya disiplininin olgunlaşmasına önemli katkılar yapmıştır (Unwin, 1992). Bu topluluğun kurucu üyeleri arasında Humboldt da yer almıştı. Tümevarım yaklaşımı ile hareket eden Ritter (Dickinson, 1970; Boettcher, 1990) ele aldığı olgu ve olayları kapsamlı şekilde incelemiştir. Öyle ki üzerine yazdığı ülkelerin ya da alanların sadece fiziki coğrafyası ile ilgilenmekle kalmamış, aynı zamanda tarihi, siyasi ve etnolojik durumlar üzerinde de durmuştur (Kramer, 1959; Stoddart, 1986; Tatham, 1951; Özgüç & Tümertekin, 2014).

Yine Ritter, ilgilendiği alanları biricik/eşsiz olarak görmüştür. Bu durum akıllara bölgesel coğrafyayı getirmektedir. Nitekim Hartshorne (1939), Tatham (1951), Stoddart (1986) ve Boettcher'ın da (1990) Ritter'in bölge üzerine olan ilgisine dikkat çektiklerini görüyoruz. Son olarak Ritter, çağdaşlarını salt tasvir saplantısından çıkmaya ve farklı alan ve mekânların kendi içerisindeki bağlantılarını görmeye davet etmiştir (Özgüç & Tümertekin, 2014). Bu davet, modern coğrafyanın temellerinin atıldığı klasik dönem için oldukça önemli bir gelişme olarak nitelendirilebilmektedir. Aralarında çeşitli yönlerden farklılıklar bulunsa da her ikisi de Alman olan ve isimleri daima birlikte anılan Humboldt ve Ritter, bilimsel-felsefi görüşleri, araştırma metodolojileri, coğrafya bilimine olan yaklaşımları ve yaptıkları çalışmalar ile modern-bilimsel coğrafyanın temelinin atılmasında önemli rol oynamışlardır.

Kaynakça

- Arı, Y. (2010). Coğrafyayı neden çok boyutlu olarak tanımlama ve öğretmeye ihtiyaç vardır? R. Özey, & A. Demirci (Ed.), *Coğrafya öğretiminde yöntem ve yaklaşımlar* içinde (s. 17-39), (2. baskı). Aktif Yayınevi.

- Arı, Y. (2017). Çevresel determinizmden politik ekolojiiye: Son 100 yılda Dünya'da ve Türkiye'de insan-çevre coğrafyasındaki yaklaşımlar. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 22(37), 1-34.
- Barrows, H. H. (1923). Geography as human ecology. *Annals of the association of American Geographers*, 13(1), 1-14.
- Beck, H. (1979) *Carl Ritter Genius der Geographie*, Dietrich Reimer Verlag.
- Ben-Artzi, Y. (2004). The idea of a mediterranean region in nineteenth-to mid-twentieth- century German geography, *Mediterranean Historical Review*, 19(2), 1-14.
- Boettcher, Walter. E. (1990). *Carl Ritter's early geographic thought (1779-1817)*. [Yayınlanmış doktora tezi], University College London.
- Botting, D. (1973). *Humboldt and the Cosmos*. Sphere Books.
- Bowen, M. J. (1970). Mind and nature the physical geography of Alexander von Humboldt. *Scottish Geographical Magazine*, 86(3), 222-233.
- Bowen, M. J. (1981). *Empiricism and Geographical Thought from Francis Bacon to Alexander von Humboldt*. Cambridge University Press.
- Creswell, J. W. (1998). *Qualitative inquiry and research design, choosing among five traditions*. Sage Publications.
- Crone, G. A. (1964). *Background to geography*. Museum Press Limited.
- Demirci, A. (2014). Literatür taraması. Y. Arı, & İ. Kaya (Ed.), *Coğrafya Araştırma Yöntemleri içinde* (s. 73-109). Coğrafyacılar Derneği.
- Dickinson, R. E. & Howarth, O. J. R. (1933). *The making of geography*. Clarendon Press.
- Dickinson, R. E. (1969). *The makers of modern geography*. Praeger.
- De Terra, H. (1955). *Humboldt: The life and times of Alexander von Humboldt, 1769-1859*. Alfred A. Knopf.
- Downs, R. B. (1982). *Landmarks in science: Hippocrates to Carson*. Libraries Unlimited.
- Elkins, T.H. (1989). Human and regional geography in the German speaking lands in the first forty years of the twentieth century" In J.N. Entrikin & S.D. Brunn (Eds.) *Reflections on Richard Hartshorne's the nature of geography* (pp.17-34). Association of American Geographers.
- Engelhardt, M.A. (2016). *Alexander Humboldt. Hayatı, seyahatleri ve bilimsel faaliyetleri*. Directmedia. (Orijinal başlık: Александр Гумбольдт. Его жизнь, путешествия и научная деятельность).
- Gage, W. L. (1867). *The life of Carl Ritter*. Charles Scribner Company.
- Gurbetoğlu, A. (2018). *Bilimsel araştırma yöntemleri*, <http://agurbetoglu.com/files/3-%20ARA%C5%9ETIRMA%20S%C3%9CREC%C4%B0.pdf>
- Gümüşçü, O. (2012). *Coğrafya'ya davet*. Yeditepe Yayınevi.
- Hartshorne, R. (1939). *The nature of geography*. The Association of American Geographers.
- Hartshorne, R. (1958). The concept of geography as a science of space, from Kant and Humboldt to Hettner. *Annals of the Association of American Geographers*, 48(2), 97-108.
- Kızıroğlu, İ. (1993). Doğabilimci Alexander von Humboldt'un (1769-1859) yaşamı ve bilimsel çalışmaları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(9), 281-300.
- Kramer, F. L. (1959). A Note on Carl Ritter, 1779-1859. *Geographical Review*, 49(3), 406-409.

- Kutzinski, V. & Ette, O. (2012). *Views of the cordilleras and monuments of the indigenous peoples of the americas: A critical edition*. The University of Chicago Press.
- Linke, M. (1981). *Carl Ritter 1779-1859*. In T.W. Freeman (Ed.) *Geographers: Biobibliographical Studies*, (5) (pp.99-108). Bloomsbury Publishing.
- Livingstone D. N. (1992). *A brief history of geography*. In A. Rogers, H.A. Viles, & A. Goudie (Eds.), *The student's companion to geography* in (pp. 27-35). Blackwell.
- Mücevher, M. H. (2020). Anlatı ve hayat hikâyesi araştırmaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(3), 277-295.
- Nassar, D. (2023). Alexander von Humboldt. *The Stanford encyclopedia of philosophy (Spring 2023 Edition)*, Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.), <https://plato.stanford.edu/archives/spr2023/entries/alexander-humboldt/>
- Olbrich H. (2001). *Arrangements on the outside of the globe - The geographer Carl Ritter (1779-1859)*, <https://berlingeschichte.de/bms/bmstxt01/0101porb.htm>
- Özgüç, N. & Tümertekin, E. (2014). *Coğrafya: geçmiş, kavramlar, coğrafyacılar*. Çantay Kitabevi.
- Péaud, L. (2011). [Ulrich Päßler, (Ed.). *Alexander von Humboldt / Carl Ritter, Briefwechsel* adlı eserin incelemesi]. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 93(4), 342-344.
- Schaefer, F. K. (1953). Exceptionalism in geography: A methodological examination. *Annals of the Association of American geographers*, 43(3), 226-249.
- Seke, A. (1988). Von Humboldt and Ritter: contributions to geographical methodology. *Geographical Education Magazine*, 11(1), 50-56.
- Stoddart, D. R. (1986). *On Geography and its history*. Blackwell.
- Tatham, G. (1951). Geography in the nineteen century. In G. Taylor (Ed.), *Geography in the Twentieth Century*. Routledge.
- Top Yılmaz, S. (2016). *Alman coğrafyacı Carl Ritter'in coğrafya bilimine katkıları*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Top Yılmaz, S. & Özçağlar A. (2016). Beşerî coğrafyanın öncüsü Carl Ritter'in coğrafya bilimine getirdiği yenilikler ve bugüne yansımaları. A. Özçağlar, N. Türkoğlu, R. Bayar, E. Yılmaz, O. Aydın, & K. Karabacak (Eds.), *TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde (s. 499-508). TÜCAUM.
- Tümertekin, E. & Özgüç, N. (2017). *Beşerî coğrafya: İnsan, kültür, mekân*. Çantay Kitabevi.
- Unwin, T. (1992). *The place of geography*. Longman.
- Uzun, A. & Gül, M. F. (2019). Tarihi Coğrafya Perspektifinden "Balıkesir Vilayeti Coğrafyası". *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(42), 1-20. DOI: 10.31795/baunsobed.657016
- Walls, L. D. (2009). Introducing Humboldt's cosmos. *Minding Nature*, 2(2), 3-15.
- Warf, B. (2010). Ritter Carl (1779-1859). In B. Warf (Ed.), *Encyclopedia of Geography*, Vol: 6 (pp. 2470-2471). SAGE Publications.
- Wulf, A. (2017). *Doğanın keşfi: Alexander von Humboldt'un yeni dünyası* (E., Ataseven, Çev.). Ayrintı Yayınları. (Orijinal basım: 2016).

İnternet Kaynakçası

- APA Dictionary of Psychology. Teleology. <https://dictionary.apa.org/teleology> adresinden 06 Nisan 2023 tarihinde alınmıştır.
- Berlin Coğrafya Topluluğu. Berlin'deki Coğrafya Derneği'nin kısa bir profili, <https://www.gfe-berlin.de/die-gesellschaft/profil> adresinden 09 şubat 2023 tarihinde alınmıştır.
- Berlin Humboldt Üniversitesi. History of the Department of Geography, <https://www.geographie.hu-berlin.de/en/department/historie> adresinden 15 şubat 2023 tarihinde alınmıştır.
- Edition Humboldt Digital. Alexander von Humboldt chronology. <https://edition-humboldt.de/chronologie/index.xql?l=de> adresinden 20 Ekim 2022 tarihinde alınmıştır.
- European History Theme Portal. Europe, a geographical-historical-statistical depiction 1804, <https://www.europa.clio-online.de/quelle/id/q63-28302> adresinden 11 Ekim 2022 tarihinde alınmıştır.
- Oxford Learner's Dictionaries. Theology. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/theology?q=theology> adresinden 08 Nisan 2023 tarihinde alınmıştır.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers:

1. Yazar/First author %50,
2. Yazar/Second author %50.

2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).